

Jan Antonín Mager

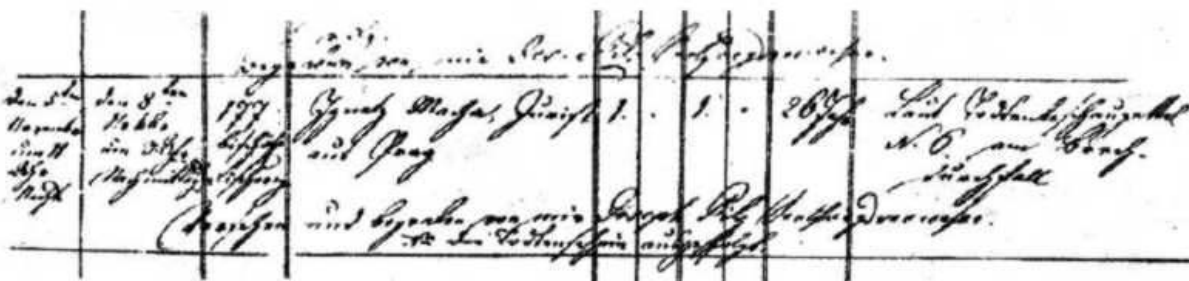
Několik slov ke smrtelnému onemocnění básníka Máje

Karel Hynek Mácha je jedinečným fenoménem českého písemnictví. Není proto divu, že o jeho životě a díle vznikla v průběhu více než jednoho a půl století rozsáhlá máchovská literatura. Zdálo by se, že vše o něm bylo již napsáno.¹ Avšak při četbě mnohých pojednání jsem si všiml nejasného výkladu příčiny básnickovy smrti. Hledal jsem proto dále již cíleně odpověď na otázku, pod jakou nosologickou jednotku lze zařadit Máchovo smrtelné onemocnění. Badatel vzdálený centrálním knihovnickým institucím má heuristickou práci nepadnou. Literatura, kterou se mi podařilo shromáždit, mi nedala uspokojivou odpověď. Tu jsem se proto rozhodl hledat sám.

Úředně stanovená příčina smrti Karla Hynka Máchy byl "Brechdurchfall"². Tímto německým názvem byla zcela jednoznačně míněna cholera³, obávané onemocnění, s nímž se Čechy seznámily poprvé koncem roku 1831.⁴ Také Litoměřice, později místo posledních dnů básnickova života, byly toho roku epidemií cholery postiženy, klinický obraz onemocnění byl tedy i zde znám.⁵ Choroba tehdy ještě neznámého původu měla vysokou úmrtnost. Vedoucí příznaky onemocnění, tedy zvracení a průjem, shrnuje právě tehdejší německý název choroby. Proto také projevy Máchovy nemoci vedly k této diagnóze.

Velký znalec Máchova života a díla Karel Janský cituje názor prof. MUDr. Jiřího Malého, že "vše mluví spíše pro správnost úředního zjištění příčiny smrti "Brechdurchfall", t.j. dávení spojené s průjmem (cholera)"⁶ Tato slova byla uvedena v souvislosti se zavržením diagnózy zápalu plic.⁷ Obsahují však nesrovnalost právě ve slově cholera. Tímto výrazem byl a je dosud označován lehčí stupeň cholerové nákazy, která končí uzdravením.⁸ Termín se však dostal do písemnictví a tento medicínský nonsens je přebírán dál. Mám však za pravděpodobné, že prof. Malý chtěl spíše tímto výrazem naznačit, že nešlo o cholera, ale o chorobu s podobnými příznaky. I při pochybnostech o správnosti v matrice uvedené diagnózy cholery, má zápis m.j. i v tomto směru objektivní vypovídací schopnost, neboť uvádí lékařsky ověřené již zmíněné dva symptomy smrtelné Máchovy choroby. To nám při dalších a současných znalostech dovoluje ji bezpečně zařadit do skupiny alimentárních nákaz.

Pro získání obrazu předchorobí a průběhu nemoci lze čerpat jen z chudé pramenné základny, která je všeobecně známá a nebude ji patrně možno ani v budoucnu rozhojnit novými poznatky.⁹ Vzhledem k nejdelší možné inkubační době¹⁰ v úvahu přicházejících alimentárních infekcí je nesporné, že Mácha se nakazil až po svém návratu z Prahy do Litoměřic po datu 6. října 1836. Zrekapituluji stručně údaje využitelné pro další úvahu: V sobotu 15. října 1836 odešel K. H. Mácha do Prahy, 18. října psal z Litoměřic, 21. října se v dopise zmínil o koupí páchnoucího uzeného masa, které vyhodil. V neděli 23. října dostal u Durasů koláče a víno, navečer hasil požár stodol na litoměřickém předměstí, kde pil i vodu podávanou k hašení, večeri pak dostal opět u Durasů. V sobotu 29. října byl v Milešově, kde snědl 6 velkých vdolků, následující den byl opět u Durasů na obědě. Dne 1. listopadu se onemocnění manifestovalo průjmy. Máchovi byla pak denně vařena polévka z vína a sám si ještě přinášel a vařil koření. V pátek 4. listopadu si ale nápoj zošklivil, v noci na sobotu mu bylo tak špatně, že se nemohl dočkat rána a lékaře. Ulehl s horečkou, měl nezměrnou žízeň a v poledne ztratil hlas. V průběhu odpoledne a večera se jeho stav plynule zhoršoval a v noci z 5. na 6. listopadu 1836 zemřel.

Obrázky na stránce

- První Máchův portrét vytvořil litograf J. Farský podle kresby Jana Umana pro almanach *Máj* v roce 1858
- Matriční záznam úmrtí Karla Hynka Máchy

V diferenciálně diagnostické úvaze je nutné především vycházet ze znalostí tehdejší epidemiologické situace míst, kde se Mácha v inkriminované době pohyboval. Vzhledem k délce inkubace asijské cholery, bacilární úplavice, běžných salmonelóz a nekrotizující enteritidy (z nichž nejdelší v maximální době 5 dnů má právě cholera) přicházejí v úvahu jen dvě lokality, v nichž mohlo k nákaze těmito chorobami dojít. Byly to Litoměřice a Milešov.

O tehdejších epidemiologických poměrech v těchto místech jsem získával informace z tamních úmrtních matrik, které ovšem evidují jen případy smrtelné. Při vysoké infekciozitě zmíněných onemocnění a u mnohých i při tehdejší vysoké smrtnosti (u cholery až 70%, u nekrotizující enteritidy 100%) by se zákonitě musela situace v úmrtních matrikách odrazit. V průběhu celého roku 1836 však v Milešově zemřelo jen 8 osob, přitom žádná z nich na průjmové či střevní onemocnění.¹¹ Stejně tomu bylo i v městě Litoměřicích u 62 zemřelých.¹² Na litoměřickém předměstí skonalo toho roku celkem 74 lidí, z nich pouze 3 v důsledku alimentární infekce.¹³ Z tohoto počtu byly však dvě děti mladší jednoho roku, k jedinému úmrtí dospělé osoby došlo déle jak za měsíc po Máchově smrti.¹⁴

Z pouhých šesti zemřelých v roce 1836 z litoměřického dómského obvodu jediný Karel Hynek Mácha podlehl střevní chorobě.¹⁵ Kdyby se v té době v Máchově okolí (třeba v rodině Durasů anebo u Lorenzů) vyskytly nějaké lehčí formy střevního onemocnění, jistě by při tehdejší hrůze z cholery nezůstaly utajeny a nějaká zmínka ve vzpomínkách pamětníků by zůstala zachována. Není tomu tak. Z nastíněných důvodů mám tedy za nepravděpodobné, že by Máchova choroba byla totožná s některou se shora zmíněných nemocí. Protože není vědomosti o tom, že by lidé, kteří se s Máchou stýkali, onemocněli po jeho skonu podobným infektem, je zřejmé, že nešlo o onemocnění vysoce nakažlivé. Z chorob, které ještě přicházejí v úvahu, je třeba zaměřit pozornost již jen na břišní tyf a paratyfy. Tyto nákazy byly v minulosti ponejvíce vyvolávány požitím vody kontaminované choroboplodnými zárodky vylučovanými nemocným nebo bacilonosičem.

V 1. polovině 19. století nebylo rozlišováno mezi tyfem a paratyfy. Shodně pod názvy "Schleimschlag" anebo "Nervenfieber" se s těmito chorobami hojně setkáváme i v litoměřických matrikách v letech před Máchovou smrtí. Jestliže ještě ve čtyřicátých letech dvacátého století bylo v mnoha okresech Čech až 60% studní se závadnou vodou,¹⁶ lze odhadovat, že stav v první polovině minulého století byl ještě horší. Tyfem nebo paratyfem bylo možno se nakazit prakticky kdekoli. Inkubační doba u břišního tyfu se pohybuje mezi 10 - 24 dny, paratyfu A mezi 7 - 14 dny a u paratyfu B od 3 do 10 dnů.¹⁷

Ke vstupu choroboplodných zárodků do Máchova organismu by tedy v případě břišního tyfu mělo dojít mezi 8. - 23. říjnem, u paratyfu A mezi dny 18. - 24. října a u paratyfu B mezi 22. - 28. říjnem 1836. Tyfový infektem by tedy mohl získat v Praze, Litoměřicích i kdekoli mezi oběma městy, kde by se byl napil vody z kontaminovaného zdroje. Paratyfem se mohl nakazit ale pouze v Litoměřicích. Inkubační doba u tyfu takřka (ale u paratyfů zcela) koresponduje s datem 23. října 1836, kdy Mácha při hašení požáru vodou dodávanou k hašení si před vylitím natíral obličej a pil ji. Lepší příležitost k nákaze již neměl...

Je však možné, že by tyfus nebo paratyfus probíhal tak, jako Máchova choroba? S touto otázkou jsem se obrátil na emeritního přednostu infekční kliniky v Plzni univ. prof. MUDr. Viléma Palisu, Dr.Sc., jednoho z mých vysokoškolských učitelů a pamětníka průběhu těchto infekcí ještě před antibiotickou érou. Pan profesor konstatoval, že sice není v tomto případě dostatek objektivních informací, ale moji

Obrázky na stránce

- *Komůrka, kde K HM napsal svůj slavný Máj. Nacházela se za kupeckým krámem na pražském Karlově náměstí.*
- *Dům, v němž Karel Hynek Mácha v Litoměřicích bydlel a zemřel. Stav v roce 1992.*

úvahu považoval po medicínské stránce za správnou. Na rozdíl od tyfu, který se vyznačuje spíše zácpou, objevují se častěji u paratyfu průjmy. Znamé příznaky, průběh a průvodní okolnosti Máchovy choroby beze zbytku zapadají jen do obrazu jediné z alimentárních nákaz. Tou je paratyf B.¹⁸

A jaký byl patofyziologický mechanismus Máchovy smrti? Od prvního listopadového dne trpěl průjmy a lze předpokládat, že ztráty tělních tekutin již v té době nebyly plně nahrazovány. V noci ze 4. na 5. listopad profúzní průjmy a zvracení vedly k pokročilé dehydrataci. Ta se projevila v pocitu neustálé žízně, palčivosti na prsou, posléze i ztrátou hlasu. Rozvrat vodního a iontového hospodářství Máchova organismu vyústil do hypovolemického šoku, v němž básník zemřel.

Poslední z otázek, které jsem si v této věci položil, zní: Kdy vydechl Mácha naposled? Matriční zápis jednoznačně vypovídá, že tomu bylo dne 5. listopadu 1836 v 11 hodin v noci. Proč je ale toto datum stále zpochybňováno?¹⁹ Kromě úředního záznamu vím jen o dvou dobových zprávách, které uvádějí bližší okolnosti a dobu Máchova úmrtí. Je jím dopis Michala Máchy rodičům ze dne 9. listopadu 1836, kde uvádí informace, které mu poskytl bytný Lorenz, jehož manželka byla jedinou svědkyní Máchova skonu. Dopis Michala Máchy²⁰ však tuto hodinu potvrzuje! Pouze Vincenc Náhlovský, který se dozvěděl o Máchově úmrtí z ústního podání, uvádí neděli 6. října (!) asi 3 hodiny ráno. Nepodložené úvahy o antedatoci k urychlení pohřbu pro podezření z cholery neobstojí,²¹ neboť ani datum 6. listopadu 1836 ve 3 hodiny ráno by nebránilo tomu, aby básník nemohl být pohřben tak jak byl, tedy 8. listopadu 1836 ve 3 hodiny odpoledne. Mnozí literární historici tak zřejmě podleli méně spolehlivé Náhlovského informaci. Na základě předchozí úvahy lze závěrem dodat, že léta tušená souvislost Máchovy účasti při hašení požáru 23.10.1836 je v příčinné souvislosti s jeho onemocněním a následným skonem.

- Máchův náhrobek z r. 1846 na litoměřickém hřbitově. Litografie K. V. Medaua z r. 1860
- Máchův kenotaf na litoměřickém hřbitově, vybudovaný roku 1861, dílo sochaře Franiška. Hergesela. Foto autor, 1997.

Druhý Máchův pohřeb. Cesta básníkových ostatků z Panteonu Národního muzea na Vyšehrad dne 6. 5. 1939. Rakev opouští schodiště Národního muzea a průvod pak pokračuje dolů Václavským náměstím (foto Jas, 1939). Snímek básníkovy hrobu na pražském Vyšehradském hřbitově (stav r. 1992) je z archivu autora.

-
- 1) Redakční poznámka: Článek osvětlující příčinu smrti Karla Hynka Máchy uvádíme znovu při příležitosti Roku Karla Hynka Máchy (2010). U nás poprvé vyšel v Rodopisné revue č. 3 v roce 2006.
 - 2) Městský úřad v Litoměřicích, matrika zemřelých římsko-katolického farního úřadu v Litoměřicích u sv. Štěpána z let 1826 - 1929 pro dómský obvod, s. 21. Reprodukce matričního záznamu smrti Karla Hynka Máchy je pod č. 71 zveřejněna v obrazové části publikace: Věčný Mácha, památník českého básníka, Čin, Praha 1940. Pod č. 72 též publikace se nachází reprodukce originálu úmrtního listu.
 - 3) Cholera je infekční onemocnění vyvolané mikroorganizmem vibrio cholerae. Zdrojem nákazy je vždy člověk. Typický je přenos kontaminovanou vodou. V šesti pandemiích cholery, které probíhaly od roku 1817 do r. 1925, byl původcem klasický typ vibria cholerae na rozdíl od sedmé pandemie, která začala v roce 1961 a jež byla vyvolána typem eltor. Onemocnění klasickým typem se vyznačují daleko těžším klinickým průběhem a vysokou úmrtností.
 - 4) Wiesner, A.: Z dějin epidemií nakažlivých nemocí v Československu, Časopis lékařů českých, roč.LXVI (1927), s. 1914-1919, 1955-1960, 1992-1997.
 - 5) Státní ohlavní archiv v Litoměřicích, sbírka matrik bývalého Severočeského kraje (dále jen SOA LT, SM), sign.: 98/62 (Děkanství Litoměřice, matrika zemřelých 1824-1841 pro Litoměřice předměstí). V době od 28.12.1831 do 25.7.1832 je v této matrice zapsáno celkem 10 úmrtí s touto diagnózou. SOA LT, SM, 98/48 (Děkanství Litoměřice, matr. zemřelých 1824-1841 pro Litoměřice m.) v této době dg. cholery nezaznamenává.
 - 6) Janský, K.: Karel Hynek Mácha, život uchvatitele krásy, Melantrich, Praha 1953, s.306. Citace z knihy Malý, J., Novotný, M.: Návrat K. H. Máchy, s. 128.
 - 7) Mnozí Máchovi současníci byli přesvědčeni, že básník zemřel na zápal plic (např. Prokop Chocholoušek, Václav Mach). Tento názor přetrvává v široké veřejnosti dodnes patrně díky mnohým pedagogům, jimž se zdá tento způsob skonu pro básníka Máje důstojnější. Jak jsem si ověřil ve svém okolí dotazem u absolventů středních a vysokých škol, drtivá většina z nich má tuto chybnou informaci zafixovanou.
 - 8) Kredba, V., Ondráček, J., Procházka, J.: Infekční nemoci, SZN, Praha 1958, s.122.
 - 9) Jsou to Máchovy dopisy rodičům, Lori a bratrovi z 21.-26. října, 28. října a z 2. listopadu 1836, dopis Michala Máchy rodičům z 9. listopadu 1836 a dopis Vincence Náhlovského Václavu Štulcovi ze 7. listopadu téhož roku.
 - 10) Inkubace = doba od napadení choroboplodnými zárodky do objevení se prvních klinických příznaků nemoci.
 - 11) SOA LT, SM, 112/13 (Fara Milešov, matrika zemřelých 1821-1921 pro celou farnost).
 - 12) SOA LT, SM, 98/48 (Děkanství Litoměřice, matrika zemřelých 1824-1841 pro Litoměřice město).
 - 13) SOA LT, SM, 98/62 (Děkanství Litoměřice, matrika zemřelých 1824-1841 pro Litoměřice předměstí).
 - 14) Muž starý 63 let zemřel dne 7.12.1836 v č. 276 rovněž na "Brechdurchfall".
 - 15) viz pozn. č. 2
 - 16) Raška, K.: Epidemiologie, ZN, Praha 1952, s. 86, citace Kredby.
 - 17) tamtéž s. 78
 - 18) Paratyfy A a C se vyskytovaly v našich zemích jen vzácně.
 - 19) Miloslav Novotný, jemuž byl dobře znám Máchův matriční úmrtní zápis, píše: "A po půlnoci z 5. na 6. listopadu zemřel" (Věčný Mácha, Čin, Praha 1940, s. 62). Karel Janský (jako v pozn. č. 6, s. 334) uvádí: "1836, 6. listopadu ve 3 hodiny ráno umírá, podle úředního záznamu však 5. listopadu v 11 hodin v noci".
 - 20) Michal Mácha cituje bytného Lorenze: Bylo již k desáté hodině, když na mou žádost duchovní opět přišel; však to ani 5 minut netrvalo, a kněz zase odešel. Váš bratr, jak z toho patrně, musel býti dobře připraven a spořádán. Moje žena na to vešla do pokoje; a tu ji váš bratr opět žádal, aby pozdravení rodičům i ostatním známým vyřídila, a že žádá, aby syn jeho zkrácen nebyl. Přitom prosil, abychme schvalního posla do Prahy objednali s vyřízenou, že je nemocen, a aby někdo z nich s panem Dr. Q. (Quadrátem) přišel; kdyby ale dříve zemřel, nežli bychom posla objednali, tu aby se v Praze o jeho smrti nedozvěděli. Ztišil se, žena moje u něho sedíc modlila se nahlas, žádajíc ho, aby co ona se modlí, on potichmo neb v paměti po ní opakoval. Pohodlně a lehce se posadiv na pravou stranu se od ní odvrátil. As za hodinu viděla moje žena jak levou rukou, již na boku ležet měl, třikrát svrchní peřinou pohnul. Žena se ještě pořád modlila; až posléze se k němu nahnula, dívajíc se, zdali bdí nebo spí; začala k němu mluvit - on jí neodpovídal, ona skoumá, zdali dýchá - on ale byl ... mrtev. Bez pochyby že to hýbání rukou bylo znamením jeho skonání." Lorenzová tedy pozorovala poslední projev Máchova života okolo 11 hodiny večer.
 - 21) Jako u pozn. č. 6.

